

K problémem realizácie obsahu vzdelávania a výchovy na 1. stupni ZŠ

Jolana Manniová

Kľúčové slová: aktívna vyučovacia činnosť, obsah vzdelávania a výchovy, učenie, rozvoj poznávacích kompetencií, princíp aktívneho učenia, absencia výchov potreba zmeny.

Pre súčasnú školskú politiku je charakteristické usilovné hľadanie ciest k zintenzívnieniu procesualnej i obsahovej stránky výučby so zameraním už na žiaka mladšieho školského veku v duchu humanistických koncepcií.

Transmisívnosť – odovzdávanie učiva v tradičnom vyučovaní, kde prevláda informatívno-receptívny výklad učiva pre relatívne stále zloženie skupín žiakov v triednohodinovom systéme s vedúcou úlohou učiteľa, ktorý riadi výchovu a vzdelávanie žiakov, nevyhovuje požiadavkám súčasnosti a už vôbec nie požiadavkám budúcnosti.

Učebný rozsah jednotlivých vyučovacích predmetov na 1. stupni ZŠ má imanentne obsiahnutý dynamický potenciál miery vzdelávacích a výchovných informácií. Ich osvojenie žiakmi je podmienené aktívnou vyučovacou činnosťou učiteľa a učebnou činnosťou žiaka.

Základným didaktickým problémom na 1. stupni ZŠ je otázka, ktoré poznatky z intenzívne narastajúceho bohatstva kultúry, vedy a techniky vbrať a začleniť do programu školskej výučby. Ako realizovať taký obsah vzdelávania, ktorý by umožnil žiakom:

- základnú orientáciu v zložitom spoločenskom dianí,
- získať informácie o súčasnom stave a snažení ľudstva,
- podporiť záujem o vzdelávanie.

Ako základný problém modernizácie obsahu výučby označujú učitelia 1. stupňa ZŠ požiadavku primeraného výberu najvhodnejšieho učiva, s ktorým sa majú žiaci oboznámiť na jednotlivých vyučovacích predmetoch, alebo v blokoch, pretože si uvedomujú fakt, že rozhodujúcim kritériom správnosti výberu nemôže byť len súčasnosť, ale tiež otázka požiadavky, čo budú žiaci vo svojom živote k optimálnemu spoločenskému uplatneniu potrebovať.

Preto základným kritériom výberu vzdelávacieho obsahu na 1. stupni ZŠ sa musí stať systémová novosť v cieľoch výchovy a vzdelávania, definovanie

priorít vo výchove, obsah vyučovania, jeho rozsah a štruktúra, postupy, metódy a formy používané vo vyučovaní ako nosné, postavenie žiaka v škole, postavenie učiteľa v škole, jeho právomoci, prípadne iný vzťah medzi učiteľom a žiakom, organizácia vyučovania, prípadne tiež iné postavenie rodičov vo vzťahu ku škole.

- V systéme vzťahov, ktoré pôsobia vo vyučovaní, hrá významnú úlohu jeho obsah a učivo, v ktorom je dôležitý jeho výber, ktorý by mal byť podľa učiteľov v súčasnosti na 1. stupni konkretizovaný o základné učivo, v ktorom minimálny rozsah zabezpečí širšie dimenzie vzdelávacích úloh a informácií. V týchto súvislostiach sa musí zachovať dodržiavanie didaktických aspektov spracovania učiva, ako aj ich členenie, ktoré treba ujednotiť, čo bude ako:
- základné učivo, ktoré tvorí základy súčasnej vedy, techniky a technológie;
- učivo, bez ktorého sa nedá postupovať vo vzdelávaní;
- učivo, ktoré spája podmienku primeranosti obsahu;
- učivo, ktoré má základný formatívny význam pre rozvíjanie osobnosti žiaka a jeho postojev.

V učebnom procese vstupujú do zložitých vzťahov učiteľ – učebný obsah – žiak, kde aktuálnou úlohou práve na 1. stupni ZŠ sa stáva rozvoj poznávacích, sociálnych a osobných kompetencií žiakov. I keď pretrváva orientácia učiteľov na pamäťové učenie bez porozumenia, ako aj urýchľovanie prechodu od konkrétneho myslenia k abstraktnému vyučovaniu, kritici súčasných humanisticky orientovaných pedagógov tento stav považujú za akceptovateľný (Švec, 1993, 1994; Kosová, 1996; Zelina, 1993/94; Held a Pupala, 1993).

Učenie má prostredníctvom modernizácie obsahu a vhodne zvolených didaktických stratégií na 1. stupni smerovať k rozvoju poznávacích procesov – vnímania, predstavivosti, fantázie, pamäti žiakov. Učiteľ musí kultivovať procesy kategorizácie, zovšeobecňovania, triedenia, ako aj odhaľovania príčin vzťahu k rozvoju schopností riešiť problémy. V teoretickej rovine naznačené postupy sú učiteľom viac-menej jasné, ale až citlivou pedagogickou transformáciou didaktického obsahu, ktorá akceptuje vývinové osobitosti detí, dokážu akceptovať ich vlastný svet a pomáhať im vytvárať ich vlastné koncepcie vyučovania.

Jeden z dôležitých princípov, ktorý v súčasnom vyučovaní na 1. stupni ZŠ treba výraznejšie uplatňovať, je princíp aktívneho učenia sa žiakov na vyučovaní. Z metodického hľadiska sa uplatňuje ako princíp činnosti a princíp motivácie žiakov. Uplatňovanie princípu činnosti žiakov vytvára podmienky, aby podiel vlastnej činnosti žiaka pri získavaní a osvojovaní si poznatkov na vyučovaní bol výraznejší.

Vo fáze prijímania informácií je zaťažená pamäť žiaka. Sprístupňovanie

učiva metódou výkladu učiteľa je príkladom zmyslového učenia, ktoré nie vždy uspokojuje žiaka. Preto dôsledne využívame všetky zmysly žiaka pri vnímaní a výklad dopĺňame konkrétnymi faktami, údajmi, situáciami blízky mi poznaniu žiaka tohto veku.

Vo fáze sprístupňovania učiva musíme vybrať len toľko konkrétnosti, aby to postačovalo na zovšeobecňujúce závery. Aby žiaci porozumeli vzťahom v učive, potrebné je prerušovať výklad otázkami typu: prečo?, načo?, načo je to dobré?, čo sa stane, ak?, čo by sa stalo? Výklad musí byť krátky a treba v ňom obmedziť pasívne odovzdávanie nepodstatných informácií.

Po tejto časti nasleduje proces osvojovania – zvnútorňovanie učiva. Tento proces je možný iba prostredníctvom vlastnej činnosti žiaka. Zmyslom tejto činnosti je vnútorné usporiadanie poznatkov, spracovanie informácií, pri ktorých žiakom poskytneme značnú mieru samostatnosti a slobody pri rozhodovaní o zameraní úloh, organizácii a spôsobe vykonania. Zdôrazňujeme ich aktivitu, kreativitu, spontaneitu a slobodu, rozvoj ich individuality a potenciálnych síl v smere vlastnej sebarealizácie, ktorá je v tomto veku jedinečná a neopakovateľná.

Učiteľ vytvorí žiakom priestor pre prezentáciu vlastných skúseností o veciach a javoch, pozorovaných objektoch, využívaním rôznych aktivít na sebayjadrenie vlastných prekonceptov (kreslenie, tvorivá dramatika, rozprávanie, nedokončené vety). Orientácia vyučovania na žiaka ako detskú osobnosť zdôrazňuje antropologické z významňovanie utvárania osobnostných skúseností a dovoľujú im spoznať kým sú, akým môžu byť. Učenie má smerovať k rozvoju kritického myslenia ako procesu získavania informácií, ich zmysluplného spracovania a ich hodnotenia.

Portík (s. 301) hovorí, že základným problémom pri sledovaní rozvoja poznávacích procesov a funkcií u žiakov 1. stupňa ZŠ je pozorovať, ako súčasť škola rozvíja pomocou otázok, úloh a cvičení jednotlivé poznávací procesy, kde edukačná náročnosť je značne vysoká. Preto uplatnenie princípu činnosti na vyučovaní predpokladá tiež dodržiavať požiadavku primeranosti učebných úloh. Primeranosť je z hľadiska postupu pri učení možné vymedziť ako vhodnú mieru rozdielu medzi doterajším a novým poznaním u žiaka.

V súčasnosti modernizáciu obsahu chápu mnohí pedagógovia ako číru aktualizáciu, t. j. obohacovanie o nové obsahy, pričom vypúšťajú staré poznatky, ktoré viedli k pochopeniu nových vzťahov a objavov. Selektívne tendencie učiteľov idú mnohokrát na úkor osvojovania základného učiva. Na druhej strane aj predimenzovanie obsahu vzdelávania vytvára určité deformácie na tomto stupni.

K hlavným znakom základného učiva na 1. stupni ZŠ patrí jeho všestranná výchovná hodnota a zásadný význam pre ďalšie vzdelávanie i pre praktický život. Škola, hlavne na 1. stupni ZŠ nielen učí, ale aj vychováva.

Žiaľ, nie vždy v dostatočnej miere. I Zelina (1994, s. 22) hovorí, že nielen u nás, ale i v celom svete bola podcenená výchova. Žiaci hodne vedia, ale sú nevychovaní. Sú vojny, stúpa narkománia, vyostrujú sa globálne problémy, rastie agresia a kriminalita, stúpa počet psychických ochorení, i rodina stráca svoju výchovnú funkciu. Preto už na tomto stupni musí učiteľ zabezpečiť nielen kognitívne, ale i emocionálne motivačné stránky osobnostného rozvoja detí a tak zabezpečiť jednotu fyzických i psychických síl rozvoja detskej osobnosti, kde môže vhodne využiť myšlienky C. Rogersa, A. Maslowa, A. Gombsa, L. Raktsa, N. Flandersa, z našich M. Zelinu, B. Kosovú, M. Račkovú, Š. Šveca a ďalších. Z bežnej praxe vieme, že absentuje v našich školách konkrétne citová výchova, motivačná výchova, výchova k prosocionalnosti, k mravným hodnotám. Absenciu týchto výchov cítime každý deň, nielen v škole, ale všade a v každom priestore. Keďže ide o budúcnosť národa, musia štát a školské riadiace orgány už teraz, v súčasnej zložitej, rozporupnej situácii, prostredníctvom škôl zabezpečiť a posilniť výchovu k demokracii a humanite, pretože môže prísť k morálnemu kolapsu spoločnosti.

Je žiadúce, aby každé dieťa, žiak bez ohľadu na vek, v škole, či spoločnosti, bol uznávaný ako jedinečná a plnohodnotná osobnosť. Rozmanitosť osobnostných charakteristík má byť vo výchovnom procese vítaná a rešpektovaná, pretože každý jedinec je vo svojej podstate tvorivý, má jedinečné fyzické, emocionálne, intelektuálne i duševné potreby a schopnosti.

Nová koncepcia výchovy požaduje i dôkladné prehodnotenie klasifikácie tradičného školského hodnotenia úspešnosti žiaka, hlavne jeho štandardizovaného spôsobu skúšania. Výchovný proces v podmienkach školskej výchovy by mal vychádzať zo širokých poznatkov o štýloch učenia, o rôznych druhoch inteligencie, mali by sa rešpektovať psychologické základy učenia.

Protirečenia vo vzájomných vzťahoch cieľa s ďalšími úlohami vzdelávania a výchovy signalizujú naliehavú potrebu zmeny. Preto je nutné určiť zameranie, obsah i celkovú perspektívu 1. stupňa ZŠ, kde by sa malo považovať o základnom školstve pre 1.–5. ročník, o výbere a organizovaní učiva v jednotlivých predmetoch, o vyučovacích stratégiách a skúsenostiach, ktoré vedú k učeniu a rešpektujú mentálny vývin žiakov mladšieho školského veku, ako aj o stanovení postupov systematického vyhodnocovania práce žiakov v oblasti vzdelávania a výchovy, kde by boli definované aspekty, ktoré budú prioritné, a aspekty, od ktorých očakávame vplyv na celkovú úroveň výchovy a vzdelávania na tomto stupni, podľa Manniovej (1993, s. 4).

Dovolíme si tvrdiť, že oproti minulosti sa funkcia školy zmenila, zmenilo sa i detstvo, a preto treba školu zmeniť tak, aby sa stala miestom života detí, v ktorom sa využívajú nové pedagogické postupy. Inovovaním chápeme rozvíjanie a praktické zavádzanie nových prvkov do výchovno-vzdelávacieho

systému. Cieľom inovácie je skvalitňovanie tohto systému v kontexte spoločenského záujmu už na 1. stupni ZŠ.

To predpokladá analýzu východiskovej situácie, určenie cieľov zmien, použiteľných prostriedkov a metód, hodnotenie očakávaných kladov i záporov, pretože vnútorná premena školy musí zabezpečiť komplexný systém zložitých vzťahov pedagogického procesu práve na tomto stupni škôl, v ktorom sa budú uplatňovať inovačné postupy učiteľa, ktorý zabezpečí rozvoj celkovej osobnosti každého žiaka vzhľadom k jeho individuálnym možnostiam a schopnostiam.

Literatúra

- HELUS, Z. Dítě jako východisko školské reformy. *Nezávislá revue pro výchovu vzdělání*, 1, 1990–91, č. 6, s. 117–120.
- HELD, M., PUPALA, B. Kritický pohľad na teoretické zdroje pedagogickej koncepcie súčasnej školy. *Pedagogická revue*, 45, 1993, č. 1–2, s. 27–37.
- HENTIG, H. Humanierung – eine veschäumte Ruckkehr zur Pädagogik? *Reader zur Pädagogik*, 1990, s. 77–87.
- KOSOVÁ, B. *Humanizačné premeny výchovy a vzdelávania na 1. stupni ZŠ*. Banská Bystrica, 1996.
- MANNIOVÁ, J. K problematike ďalšieho vzdelávania učiteľov na Slovensku. In *Pripravujeme učiteľa pro 21. století a vstup do Evropy?* Olomouc, 1998, s. 190–193.
- MANNIOVÁ, J. Inovujme prácu, ale neublížme deťom. *UN*, 43, 1993, č. 31, s. 4.
- OBDRŽÁLEK, Z. Výchova a vzdelávanie na prahu nového tisícročia. In *Výchova a vzdelávanie na prahu nového tisícročia*. Bratislava: PdF UK, 1997.
- PORTÍK, M. Rozvíjanie poznania žiakov 1. stupňa ZŠ. *Pedagogická revue* 1998, s. 303–309.
- ROSA, V. Trendy v ďalšom vzdelávaní pedagogických pracovníkov na Slovensku. In *K problematike ďalšieho vzdelávania pedagogických pracovníkov*. Bratislava: MC, 1997.
- ŠVEC, Š. Humanistická orientácia v učiteľskom vzdelávaní. (Rukopis pre Alma mater) 1993.
- ŠVEC, Š. Humanizácia všeobecného vzdelania. *Pedagogická revue*, 43, 1991, č. 5, s. 342 až 348.
- TUMA, M. Edukačné nelinearity. *Technológia vzdelávania*, 1999, č. 6.
- ZELINA, M. O potrebe učiteľskej profesionality. *Pedagogické rozhľady*, 1993/94, s. 22.